نووسینی د. زاهیر سوران .

11 ی ئەیلولی 2004 .

سۆیHIV
(HIV Infection)

ئەوەی شایانی باسە ئەم سۆیەس یەکێکە لە نەخۆشییە درمییە زایەندییە ناسراوەکان کە زێدەتر بە هۆی زایەندەوە دەگوێزرێتەوە .

کانی کە زیاتر لە 23 ساڵ بەسەر باسکردنی نەخۆشییەکەدا تێپەڕیوە، بەلاّم ڕۆژ بەڕۆژ ترسی سۆ بەڤایرۆسەکەو نەخۆشییەکە زیاتر دەبێت چونکە ڤایرۆسەکە لەزۆربەی ولاّتاندا لەجاران خێراتر بلاّودەبێتەوە. هەرچەندە لەسەرەتادا واباس دەکرا گوایە ڤایرۆسەکە تەنیا هۆمۆڕەگەزبازەکان دەگرێتەوەو ئەیدزیش هەر تایبەتە بەوان، هەروەها دەگوترا کەئەیدز تەنیا لەئەفریقادا هەیە، بەلاّم ئەمڕۆ سەلمێنراوە سۆ بەڤایرۆسەکە هەموو کەس دەگرێتەوە بێجیاوازی تەمەن، ولاّت، ڕەگەز، نەژاد، ئایین و ڤایرۆسەکەو نەخۆشییەکەش لەهەموو جیهاندا هەیە.

پەتازانی

لەسەرەتادا وادەزانرا کەسۆی ڤایرۆسی HIV چەند کەسێکی دیاریکراو یان ناوچەیەك یان ولاّتێك دەگرێتەوە بەلاّم ئەمڕۆ ئەو ڕاستییە ڕوونبووەتەوە کە ڤایرۆسەکە لەهەموو جیهاندا بلاّوبووەتەوە. ڕێژەی بلاّوی سۆی ڤایرۆسەکەو ئەیدزداران زۆر زیادی کردووەو تەنانەت لەم ماوەی 15 ساڵەی دواییدا هەندێك ناوچەو ولاّتی دیکەشی گرتووەتەوە کەپێشتر ڤایرۆسەکەی تیادا بلاّونەبووبووەوە.

ولاّتانی ڕۆژهەلاّتی ناڤین ئەمڕۆ لەجاران زیاتر هاریکاری یەکترو ڕێکخراوە بیانییە جیهانییەکان دەکەن لەپێناوی دانانی سنورێك لەپێناو بلاّونەبوونەوەی ڤایرۆسەکەدا.

هۆی سۆیHIV

هۆی سەرەکی سۆکە ڤایرۆسێکە لەخێزانی ڕێترۆڤایرۆس لەجۆری لێنتی (لاتینی مانای هێواش یان لەسەرخۆ)و ناوە کورتکراوەی HIV بۆ بەکاردەهێنرێت. بەشەکانی ڤایرۆسەکە شێوەیەکی بازنەیی هەیە، تیرەی ڤایرۆسەکە نزیکەی 110 نانۆمیترەو لەدەرەوە بەبەشێکی پرۆتینی دەورەدراوە. هەرچەندە لەکاتی سۆ کەدا ڤایرۆسەکە دژە تەنێکی زۆر لەناو خوێنی نەخۆشدا دروست دەکات، بەلاّم ڤایرۆسەکە هەر دەتوانێت لەناو خوێندا بمێنێتەوە.

جۆرەکانی ڤایرۆسەکە

لەڕاستیدا تا ئەمڕۆ بەچەند شێوەیەك باسی جۆرەکانی ڤایرۆسەکە کراوە، بەلاّم پاش ساڵی 1995 زۆر لەشارەزایانی ئەیدز جۆرەکانی ڤایرۆسەکەیان بەم شێوەیە داناوە:

1- جۆری HIV-1:

لەهەموو جیهاندا بلاّوە، زۆربەی زۆری توێژەران ئەم جۆرەیان کردووە بەسێ (3) گرووپی ترەوە بەناوی گرووپی O(outlier)، M (major)و N (nover or non-o-non-m).

گرووپی M: تا ئەمڕۆ 9 جۆری (A, B, C, D, F, G, H, J,K) سیرەمی ناسراوەتەوە لە گرووپەکانی تر بلاّوترن و هەر جۆرێکیان تایبەتە بە ولاّتێك یان بەچەند ولاّتێك. جۆری C بلاّوترین جۆری ڤایرۆسەکەیە. جۆری سیرەمیK لەساڵی 1999دا لەلایەن گرووپێك توێژەری فەرەنسییەوە دەستنیشانکراوەو زیاتر لە ولاّتی کامیرۆندا بلاّوە. وەلێ جۆری سیرەمی E تا ئەمڕۆ نەدۆزراوەتەوە.

گرووپی O: ئەمیش 3 جۆری سیرەمی (o1, o2, o3) هەیە هەریەکێکیان تایبەتە بە ولاّتێك یان بەچەند ولاّتێك.

گرووپی N: واتە جۆری سیرەمی(novel or non-o-non-m) .

2- جۆری HIV-2:

دووەمین جۆری ڤایرۆسەکەیەو سەلمێنراوە زیاتر لەڕۆژئاوای ئەفەریقادا بلاوە دەبێتە هۆی نەخۆشیی ئەیدزو پێنج (A, B, C, D, E) جۆری سیرەمی هەیە. ئەم جۆرە لەو نەخۆشانەدا جیاکرانەوە کە نەخۆشیی Aids Related Complex (ARC) یان هەبووە. لە 1٪دا هۆی تووشبوون دەگەڕێتەوە بۆ ئەم جۆرە ڤایرۆسە.

وا دەرکەوتووە کەڤایرۆسەکە لەئەورووپادا زۆر کەمە بەلاّم لەولاّتی پورتوگال بەڕێژەی لە 13٪ لەنێو ئەو کەسانەدا دەبینرێت کەتووشی نەخۆشییە درمییە زایەندییەکان لە 29٪ی ئەو کەسانەی لەهەمان کاتدا تووشی سیل و سۆی HIV بوون.

لەڕاستیدا ئەم جۆرە ڤایرۆسە زیاتر لەڤایرۆسی SIV دەکات نەك لەڤایرۆسی HIV-1.

ڕێگاکانی گواستنەوە

ئەوەی شایانی باسە هەموو سۆیەك هۆیەکی هەیە لەم بارەدا ڤایرۆسەکە پێویستی بەڕێگای گواستنەوەو هۆکاری یاریدەدەر هەیە تا لەیەکێکەوە بگوێزێتەوە بۆ یەکێکی تر.

لەڕاستیدا سۆی ڤایرۆسی HIVو نەخۆشیی ئەیدز وەك یەك نین و بگرە جیاوازییەکی زۆر لەنێوانیاندا هەیە. بەلایەنی کەمەوە ڤایرۆسەکە پێویستی بە8-10 ساڵ یان زیاتر هەیە تا مرۆ تووشی نەخۆشیی ئەیدز دەبێت.

هەروەها تا ئەمڕۆ ژمارەی هەموو تووشبووان لەهیچ کۆمەڵگایەك نازانرێت. ئەوەی تا ئێستا ئاشکرایە ژمارەی ئەو کەسانەیە کە HIV پۆزەتیڤن و تۆمارکراون. بەلاّم هەرگیز نازانین ژمارەی پۆزەتیڤە تۆمارنەکراوەکان چەندن، چونکە کارێکی بێهوودەیە.

ڤایرۆسەکە تەنیا بەم ڕێگایانەی خوارەوە دەگوێزرێتەوە:

1- ڕێگای زایەندی

ڕێگای سەرەکیی گواستنەوەی ڤایرۆسەکەیە، چونکە لە 70-80٪ی تووشبووان بەم ڕێگایە تووش دەبن، هەروەها لە 5-10٪ی هۆمۆڕگەزبازەکاندا نێر + نێر، لە 70٪ی هێتێرۆڕەگەزباز نێر + مێ، مێ + نێر، واتە بەهەموو شێوەکانی زایەندی دەگوێزرێتەوە، لە ڕاستیدا ڕێژەی ڤایرۆسەکە لەسپێرم و شلەی نێو گولینکی ژندا زۆر بەرزە.

2- ڕێگای خوێن

نزیکەی لە 3-5٪ی تووشبووان بەڕێگای خوێنەوە تووشی ڤایرۆسەکە دەبن، (بەتایبەتی هیمۆفیلیاداری جۆری A یان کەفاکتۆری 8یان ناتەواوە یان هیمۆفیلیاداری B واتە فاکتۆری 9یان ناتەواوە). مەترسی بلاوبونەوە بەم ڕێگایەدا کەمبۆتەوە چونکە پێش بەکارهێنان هەموو خوێنێت تێست دەکرێت ئینجا دەدرێت بە نەخۆش .

3- ڕێگای بەکارهێنانی دەرزی

لە 5٪ی بارەکاندا ڤایرۆسەکە لەڕێگەی دەرزی لێدانی خوێنهێنەرەوە (بەنگکێشەکان یان برینپێچەکانی نەخۆشخانەکانەوە) دەگوێزرێتەوە، هەرچەندە ئەمڕۆ ترسی تووشبوون یان گواستنەوەی ڤایرۆسەکە بەدەرزی برینپێچەکان لەماڵ و نەخۆشخانەکاندا زۆر کەمبووەتەوە (دەتوانین بلێین بە هەندێ ولاّتدا تا رادەیەکی زۆر کونترۆڵی کراوە) چونکە لە زۆربەی ولاّتاندا ئەمڕۆ دەرزی پلاستیکی بۆیەك جار بەکاردەهێنرێت.

4- ڕێگای دایك بۆ ئاولەمە

لەئاماری جیاجیادا دەرکەوتووە کەنزیکەی لە 8-10٪ی هەڵگرانی ڤایرۆسەکە بەم ڕێگایە تووشبوون، لەوانەیە پێش لەدایکبووندا یان پاش لە دایکبوون (کاتێك ئاولەمە لەزاماڵدایە)، لەکاتی لە دایکبووندا یان پاش لە دایکبوون بەهۆی خوێن یان شیری دایکەوە ساوا تووش ببێت. هەروەها تووشبوونی ئاولەمە کاتێك لەنێو زاماڵدایە زۆر گیروگرفت بۆ پزیشك و دایکوباوکان دەخولقێنێت.

5- چاندنی ئەندام

هەرچەندە ژمارەی ئەو کەسانەی کەبەڕێگای چاندنی ئەندامێك یان شلەیەکی ناو نەخۆشییەك تووشی ڤایرۆسەکە بووبن کەمن، وەلێ گواستنەوەی (سپێرم، گورچیلەو شلەی تر) دەبنە هۆی گواستنەوەی ڤایرۆسەکە.

نیشانەکانی سۆکە

زۆرجار مرۆڤی تووشبوو پێی وایە تووشی سۆیەکی ئاسایی بووەو بێئەوەی بیر لەHIV بکاتەوە، لێرەدا نیشانەکانی سۆکە لە 3 خاڵی گرنگدا کۆدەکەمەوە کەئەمانەن:

1- سۆی کوتوپڕی بێنیشانە.
2- سۆی کوتوپڕی نیشانەدار.
3- گەورەبوونی لیمفەگرێکان.

ماوەی کرکەوتنی ڤایرۆسەکە

بریتییە لەو کاتەی کەڤایرۆسەکە دەچێتە ناو لەشەوە تا دەرکەوتنی نیشانەکانی سۆکە، ئەم ماوەیەش لەیەکێکەوە بۆ یەکێکی ترو لەتەمەنێکەوە بۆ تەمەنێکی تر جیاوازە.

– گەر ڤایرۆسەکە بەڕێگای زەیەندیدا بچێتە ناو لەشەوە ئەوا ماوەی کرکەوتنەکە لە نێوان 10–14 مانگدایە.

– گەر ڤایرۆسەکە لەڕێگای خوێن یان دەرزی لێدانەوە بگاتە ناو خوێن ئەوا ماوەی کرکەوتنەکە لەنێوان 1–3 مانگدایە.

– لە سۆ بێنیشانەکاندا ماوەکە لەنێوان 6–12 هەفتەدایەو پاشتر دژەتەنەکان دەردەکەون.

1– سۆی کوتوپڕی بێنیشانە

بەگشتی لەسەرەتادا نەخۆش باری ژیانی باشەو کارو ژیانی کۆمەڵایەتی بەئاسایی ئەنجام دەداتو هیچ نیشانەی نەخۆشیی پێوە دیارنییە. بەڵام هەڵگری ڤایرۆسەکەیەو بەو ڕێگایانەی پێشووتر باسکران دەتوانێت ڤایرۆسەکە بگوێزرێتەوە بۆ یەکێکی تر، جاری واش هەیە بارە سۆییەکە ماوەیەکی زۆر دەخایەنێت.

2– سۆی کوتوپڕی نیشانەدار

لەم بارەدا نەخۆش نیشانەی گشتیو نیشانەی تووشبوونی ئەندامەکانی تیادا دەردەکەوێت، بەڵام نیشانەکان زۆر تایبەت نین. لەسەرەتادا تووشبوو هەندێك نیشانەی سۆی ڤایرۆسی تیادا دەردەکەوێت.

گرنگترین نیشانەکانی ئەم قۆناغە :

– نیشانە گشتییەکان، ماوەی 3–14 ڕۆژ تالێهاتن، ژانکردنی گەروو، ئاوسانی لیمفەگرێکان، ژانکردنی جومگەو ماسولکەکان، لەش داهێزران، نەمانی ئارەزووی خواردن، کەمبوونەوەی کێشی لەش.

– نیشانە دەمارییەکان، ژانەسەر، ژانکردنی قوڵایی چاو، سۆی پەردەی مێشك و دەمار.

– نیشانەکانی پێست، دەرکەوتنی پەڵەی سوورو پەمەیی، ئاڵۆش، قژوەرینو سەرووتانەوەو پەیدابوونی برینی سەر پێستو ناوپۆشەکان.

– نیشانەکانی گەدە، کەڕووی ناودەمو گەروو، ڕشانەوەو سکچوون.

– نیشانەکانی هەناسە، کۆکەیەکی بەردەوامو هەمیشەیی.

– دەرکەوتنی لیمفۆسایتە تایبەتەکان لەناو خوێنی تووشبوودا.

پاش دەرکەوتنی ئەم نیشانانە هەڵگری ڤایرۆسەکە (جارێکی تر) دەکەوێتە باری بێنیشانەییو نیشانەیەکی ون دەبنو هێدی هێدی ڤایرۆسەکە لەلەشدا زیاتر دەبێتو دەبێتە هۆی بێهێزیو ناتەواوی کۆئەندامی بەرگری.

3– گەورەبوونی لیمفەگرێکان

پاش دەرکەوتنی نیشانەکانو ونبوونیان لیمفەگرێکان (زیاتر لەیەك سانتیمەتر) گەورەدەبن بەتایبەتی لە (بن باخەڵ، لامل، ژێرکاکیلەی خوارەوە) کەنزیکەی 3 مانگ بەگەورەیی دەمێننەوە.

تێست لەتاقیگادا

لەم بارەدا گرنگترین تێستی تاقیگایی کە لەبوونی ڤایرۆسەکەو سۆکە دڵنیامان دەکات بریتییە لەتێستی ELISA بۆ دەستنیشانکردنی ڤایرۆسی HIV، پاشتریش بۆ دڵنیابوونیش زۆر پێویستە تێستی (western blot) ئەنجام بدرێت یان پاش ماوەیەکی تر هەمان تێست دووبارە بکرێتەوە

گرنگی تێستی HIV

- بەهۆی ئەم تێستەوە دەتوانین دەستنیشانی دژەتەنی تایبەتی ڤایرۆسی HIV بکەین.
- لەئەنجامی تێستەکەدا ژمارەی مرۆڤە پۆزەتیڤەکانمان بۆ دەردەکەوێت.
- دەتوانین ئاماری زانستی ئەنجام بدەین.
- بەپێی ژمارەی تووشبووان دەتوانین پلانی خۆپاراستن دابنێین.

تێستی دژەتەنی HIV

نزیکەی 3 مانگ پاش تووشبوون بە HIV، لەش دەکەوێتە دەرکردنی دژەتەنی تایبەتی دژ بەڤایرۆسەکە. هۆی دەرکردنی دژە تەنەکان دەگەڕێتەوە بۆ وەڵامدانەوەی لەش دژ بەبوونی ڤایرۆسەکە. بوونی دژە تەنەکان مانای ئەوە نییە کەمرۆڤ ئەیدزیەتی، بەڵکو ئەوە دەسەلمێنێت مرۆ تووشی ڤایرۆسەکە بووە (HIV پۆزەتیڤ)و پاشتریش تووشبوو دەتوانێت کەسانی تر تووش بکات. هەموو کاتێك بۆ دڵنیابوون لەدەستنیشانکردنی میکرۆئۆرگانیسمێك پێویستە تێستی بەکتریا، ڤایرۆس، پاراسیت، کەروو بکرێت.

ئەوەی ڕاستی بێت ڤایرۆسی HIV لەناو خوێن، میز، سپێرم، فرمێسك، لیك، مۆخی بڕبڕەی پشتو شلەی ناو گولینکدا جیاکراوەتەوە .

لەم سۆیەدا خوێن وەرگرتن بۆ تێستکردن وەکو تێستەکانی تر وایە تەنیا ئەوە نەبێت کەپێویستە پەرستار لە کاتی مامەڵەکردن لەگەڵ خوێندا وردتر و هێمن تر و باشتر ئاگاداری خۆی بێت. هەرچەندە دەتوانین شلەی تری ناو لەش وەربگرین بۆ تێست کردن بەڵام بەرزی ڕێژەی ڤایرۆسەکە لە خوێندا وەك لەناو هەموو شلەکانی تردا بەرزترە. هەروەها پاکوخاوێنی نەخۆش و کاربەدەستانی نەخۆشخانەکان مەرجێکی سەرەکییە.

کێ پێویستە تێستی HIVی بۆبکرێت؟

- ئەو کەسانەی گومان لەخۆیان دەکەن کەتووشی ڤایرۆسەکە بوون.
- ئەو کەسانەی کە هۆمۆو هێترۆ ڕەگەزبازن.
- پێویستە هەموو ژنێکی ئاوس لەیەکەم سێ مانگی ئاوسیدا تێستی HIV بکات.
- ئەو کەسانەی کەخوێن دەدەن (هەموو خوێندەرەکان).
- هەموو نەوزادێك (نۆبوو).
- ئەو کەسەی کەئەندامی لەشی دەبەخشێت بۆ چاندن لەمرۆڤێکی تردا.
- پێش هاوسەرێتی پێویستە (نێرو مێ) تێستی خۆیان بکەن.

ئەنجامی تێستەکە

تێستی HIV ی پۆزەتیڤ: مانای ئەوەیە کەئەو کەسە تووشی ڤایرۆسەکە بووەو دەتوانێت کەسێکی تر تووشبکات.

تێستی HIV ی نێگەتیڤ: مانای ئەوەیە کەئەو کەسە تووشی ڤایرۆسەکە نەبووە.

* هەوکردنی کوتوپڕ بە ڤایرۆسی HIV

ئەوەی شایانی باسە لە 5 ساڵانەی دوواییدا بەشێکی گرنگ کە بریتییە لە چۆنیەتی دەستنیشانکردنی هەوکردنی کوتوپڕ بە ڤایرۆسەکە کەوتۆتە باس و لێکۆڵینەوە کە ئەنجامی باشی بە دەستهێناوە ئەمەش یارمەتی زوو دەستنیشانکردنی هەوکردنە کوتوپڕەکە بکرێت و بەیارمەتی دژە ڤایرۆس توانراوە کۆنترۆڵش هەوکردنەکە بکرێت .

نیشانە گرنگەکانی ئەم قۆناخە کوتوپڕە بریتین لە:

- تالێهاتن بە ڕێژەی لە 80٪.
- گۆڕانکاری پێست 51٪ .
- برینی چاو 37٪ .
- ژانە مەفسەڵ54٪ .
- گەرووئێشە 44٪ .
- نەمانی ئیشتیهای خۆراك 54٪ .
- نزمبوونەوەی کێشی کەش بە ڕێژەی زیاتر لە 2,5 کیلۆگرام 32٪ .
- ژانە ماسولکە49٪ .
- تا و گۆڕانکاری پێست 46٪.

سوود لە سەرچاوەی ژمارە (56) وەرگیراوە .

لەئەنجامی ئەو توێژینەوانەی کە کراون ڕوون بوەتەوە کە قۆناخە توندەکە لە نێوان 7-10 ڕۆژدایە ، زۆر بە دەگمەن لە سەروو 2 هەفتەوەیە .

ئەو توێژینەوانەی کە بەم نزیکانە ئەنجام دراون ئەو ڕاستیانە دەسەلمێنن کە تێستی(branched chain DNA,PCR and GenProbe) هەرچەندە ئەم تێستە لە 100٪ هەستداربووە بەڵام 2-5٪ئەنجامی پۆزەتیفی بە هەڵە داوە بەدەستەوە .

سەرچاوەکان

1- د . زاهیر سوران ، نەخۆشییە درمەکان ، بەشی نۆیەم ، چاپی یەکەم ، سلێمانی- کوردستان ، 2004 .

* سەیری نەخۆشییە هەلپەرستەکان بکە .